

Albmulaččat, ulddat ja nubbi áibmu

MIKKEL NILS SARA – LOVISA MIENNA SJÖBERG

Sámi allaskuvla

Miehtá buot Sámi gávdnat mitalusaid ulddaid ja nuppi áimmu birra. Leat iešguđetlágán gohčodusat dain iešguđet guovlluin, muhto earamuđui leat hui sullasaččat. Dás guorahallojuvvojit mitalusat mat gávdnojit RiddoDuottarMuseain Guovdageainnus. Uldamitalusat eaktudit maiddá konteavstta, ovdamearkka dihte ahte lea nubbi áibmu, mii dábálaččat lea oaidnemeahtun. Nubbi áibmu ja dasa gullevaš fáttát leat maiddá oassin das movt olbmot miehtá Sámi leat čilgen iežaset máilmmigova, oskku ja teorehtalaš vuolggasaji. Dáinna artihkkaliin beassat oahpásmuvvat muhtun mitalusaide das movt ulddat bohtet albmosii, ja guorahallamušaide movt dat doibmet váikkuheaddjin min jurddavugiid ja daguid hábmemis.

Fáddásánit: sámi mitalanvierru, sámi historjá, ulddat, áibmu, sámi osku, máilmmigovva

Ii leat eahpádus das ahte jáhkku eananvuolážiidda lea leamaš ja lea ain liikka dábálaš sápmelaččaid guovdu go lagamus ránnjálbmogiin. Dattege orru sápmelaččain sin sáivoohppa leame oahpu dáfus ovdaleappos go eananvuolášoahppa dain eará álbmogiin.¹

(Læstadius 1997 [1839–1845]: 55)

1. Álggahus

Dás letne čállán uldamitalusaid lohkama vuolggahemiin ja guorahallan movt sáhttit daid ipmirdit dan dáfus mat dat leat ja makkár meriid ja eavttuid vuodul sáhttit dan dahkat. Letne viežžan uldamitalusaid RiddoDuottarMuseain (RDM) Guovdageainnus. Dat dahket vuolggasaji dán artihkkala guorahallamii. Mitalusat dien vuorkkás leat iežaset vásihan fearánat olbmuid beaivválaš eallimis ja bargodilis. Dat leat mitaluvvon 1970-jagiid loahpas.

---

1 Munno jorgaleapmi ruotagielas: «Att tron på de underjordiska har varit, och är ännu lika allmän hos Lapparna, som bland nästgränsande nationer, är ingen tvifvel underkastadt; dock tyckes läran om Saiwo vara mera utbildad hos Lapparne, än läran om de underjordiske hos andra Nationer.»

Dákkár muitalusaid sadji lea dábálaččat leamaš beaivválaš huovádusaid ja bargguid oanehet dehe guhkit vuoinjastallanbottuin. Daid doaibma lea liikka dehálaš go bargguid doaibma, dainna go vuolggaha duodalaš imaštallama ja guorahallama iežamet ja diliideamet birra. Das lea guldaleaddji duohken árvvoštallat movt jáhkkit muitalussii, ja das maiddá guorahallat manne dat lea muitaluvvon ja maid muitaleaddji rievtti mielde lea áigon muitalit. Nie lea doaibman njálmmálaš muitalusaid dilis. Dattege lassin alces muitalussii lea dalle fárus muitalanbottu dilálašvuoda dovdu, ja vejolaččat veahá lasi ságastallan muitalusa olis. Go muitalus buktovjuvvo ovdan teakstahámis, de lea muitalusa konteaksta eará. Das ferte leat juoga eará fárus dan sadjái go mii lea njálmmálaš muitaleami dilis veahkkin ovddidit muitalusa guorahallama. Dát lassi datte ii galggaše bidjat menddo čavga ja gáržžes meriid dasa movt ja man ektui dulkot muitalusa, muhto addit doarvái saji lohkkiiid iežaset muitalusguorahallamii nai. Diet lea dehálaš oassi dán artihkkala čállima lahknanvuogis dáidda muitalusaide, ja vuohki vuhtii váldit dan maid atne dehálaš beallin dán muitalanvierus.

Muitalusat sáhttet leat guoimmuheapmin, oassin mánáid bajásgeassimis, vuohkin muitit báikki dehe dáhpáhusa ja olu eará. Muhtun muitalusat leat vurkejuvvon arkiivvaide ja dál min áiggi dahket vuodu min doaimmaide dutkat ja oahpásmuvvat sihke min historjái ja min otná servodahkii. Muitaleapmi lea Sámis leamaš dehálaš go ii leat ovdalaš áiggi leamaš dábálaš čállit. Ovdalaš áiggi leat muitalusat maiddá leamaš vuohki teoretiseret ja guorahallat agálaš gažaldagaid, dakkáriid go mii lea olmmoš, movt oaidnit birrasiiddámet ja movt berrešeimmet meannudit iešgudetge dilálašvuodain. Dábálaččat muitalusat govvidit ja rávvejit min, ja leat maiddá vuodđun imaštallamii. Dutkanmáilmis leat muitalusat vuodđun suokkardallat movt ovdalaš olbmot leat govvidan máilbmámet. Dás letne atnán dehálažžan dan movt mii dálá sámi servodagas sáhttit gudnejahttit sin ja oahppat sis.

Iežame suokkardallamis letne atnán čuolbman gávdnat mii lea doaimmaid dáin uldamuitalusain main eai boađe ovdan diekkáraš dahkamušat nugo mat ahte leat váraštussan, juogaman ovdasii, dieđuid buktin dehe sullasažžan. Letne dás válljen diktít muitalusaid bohtit ovdan sierra, nu ahte ean seagut iežame analyisa dohko gaskii, muhto guđde dan manjelii artihkkalis.

2. Ovdalaš dutkan

Oainnus ja oaidnemeahtun ilbmi dehe áibmu lea juoga maid dutkit leat namuhan vuodđun sihke oskku historjái ja jurddašeapmái ja práksisiidda mat leat Sámis (geahča omd. Rydving 2010; Mebius 2003). Diet boahdá ovdan iešguđetge áiggi uldamuitalusain nai. Ja juo boarráseamos čálalaš gálduin main muitaluvvo Sámi historjjá birra leat ulddat nai namuhuvvon. Nu diehtit ahte ulddat ja eará oaidnemeahtumat leat guhkes áiggi leamaš dábálaš ja oahpes sáhkan Sámi servodagas. Oskkudutkit leat čujuhan uldda ja nuppi ilmme dehe áimmu² oktiigullelašvuhtii, ja man dehálaččat diet leat leamašan Sámi oskkuhistorjjás ja beaivválaš oskkus. Muitalusat dáid birra gávdnojit olles Sámis. Obalohkáid dáid muitalusaid oaidnemeahtumat leat nugo ulddat juo leatge, muhto daidda leat iešguđet gohčodusat. Sáhttet vel leat veahá erohusat, nugo mat ahte muhtomin dehe muhtun guovlluin leat dego smávva olbmot, dehe ruonávuovttagat ja eará guovlluin fas juste dego mii.

Bäckman (1975) lea guorahallan iešguđet gálduid iešguđetge guovlluin Sámis. Muhtumiin lea nubbi áibmu dat gos leat sihke ulddat ja sii geat leat vadjolan mis eret, soaitá vel ahte diet adnojit oktan ja seamman. Eará háve fas orrot leame diet áibbas sierralágán kategoriijat. Muhtun gohčodusat ja doahpagat čujuhit eanas máttarmáttuide, nugo ovdamearkka dihte *gatnešat/gatnihat*. Earát fas čujuhit doibmii, nugo mat ovdamearkka dihte sáhtte *hálđit* leat guliid várjaleaddjit dehe dat suodjaleđe muhtun jávrri dehe joga ja hálddaše guliid dien čáhcai. (Geahča omd. Gaski ja earát 2004.) Sáhtta maiddái leat nu ahte mearkkašumit molsašuvvet suopmanis suopmanii. Materiálas maid letne dás atnán vuodđun, leat gohčodusat *ulda* ja *álda*³, maid de letne váldán vuhtii ja čuovvulan dás. Eará guovlluin dehe eará sullasaš muitalusain bohtet ovdan earret dieid, gohčohusat nugo mat *oaidnemeahtumat*, *eananvuolážat*, *gufihhtarat*, *gatnešat/gatnihat* ja *jihpilat* (Korhonen 1987). Nu dutkamiin ja muitalusgálduin bohtet ovdan olu buhtalas sánit dáid dábálaččat oaidnemeahtun ilbmudusaide. Dan ean duodi eambo guorahala dás,

-
- 2 lbmi ja áibmu leat synonymat dan mearkkašumis masa dán artihkkalis adnojit. Dás manjelis álkivuoda dihte atne dušše sáni áibmu.
  - 3 *Álda* lea sátni mii ii leat šaddan fárrui sátnegirjiide čilgehusain ahte leat ilbmudusat nugo boahdá ovdan munno materiálas. Muđui lea sátni ain áimmuin eatnamiid namain, ja lea dan olis čilgejuvvon sániin «offersted», namalassii bálvvosbáikin (Qvigstad 1944). Seamma čilgehus lea Grundström (1946) sátnegirjii sániide *hálđi* ja *háldesadji*.

muhto čujuhetne dušše dasa ahte mángga gohčodusvuogit eai leat nu apmasat sámegillii. Dás leat sullasašvuodát eará sámi sáhka- ja práksisvugiide, nugo vissis bivdovieruide ja daidda dábiide main adnojit mánggat gohčodusat gumpii ja guvžii (Sara 2003: 5–7; Turi 2010 (1910): 109). Nu dien mánggalárganvuhtii sáhtta leat oktasaš sámi vuodđu duohken.

Go lea sáhka dán áimmu olbmuid ja elliid birra, de letne válljen atnit sáni *albmulaččat*, vaikko muitalusain maid letne dás guorahallan bohtet ovdan eará gohčodusat maiddá, nugo *endena olbmot* ja *suddugasat*. Letne válljen sáni *albmulaččat* go dat sáhtta maid adnot elliid birra, ja čujuha dasa ahte diet, olbmot ja eallit, leat álohii oidnosis midjiide (Grundström 1960: 57). Muđui gohčoduvvo min áibmu maiddá *albmailbmin* dehe *albmaáibmun*. Diet lea sátneatnu masa juo ovdamearkka dihte Leem (1768) sátnegirjjiis čujuhuvvo. Earamuđui lea su sátnegirjjiis nubbi mearkkašupmi sátnái *áibmu*, namalassii «den heele Natur/uni-versum naturæ». Nu de dien mielde sáhtášii dadjat ahte áimmut leat goabbat dehe guhtege oasis olles sivdnádusas. Læstadius lea čilgen maid sátni áibmu obalohká máksá čujuhusain dillái masa gullet eanas váldobealit das mii min birra lea, maid son rehkenastá latiinnagielat sániiguin.⁴ Son de gávnnahe geavahit sáni «värld» čilget sáni *áibmu* ruotagielat teavsttas. (Læstadius 1997 [1839–1845]: 77.)

Myrvoll (2011) lea guorahallan máilmmigova Sámis nu movt dat boahtá ovdan mearragátti bealde, gos son lea čađahan giedde barggu. *Gadnihah* (julev-sámegillii), čilge son, leat kaos- dehe moivefámus, ja olbmot fertejit suodjalit iežas set dain, dábálaččat Ipmila sániid bokte. Son deattuha ahte ii leat vuostálasvuohra risttalaš oskku ja oaidnemeahttumiid jáhkima gaska, ahte oaidnemeahttumat dehe gatnihat leat maid oassin Ipmila sivdnádusas ja Adama mánát. Sámis leat mánga veršuvnna muitalusain das movt ulddat šadde Sápma. Okta dain lea ahte Evas ja Adamis ledje ollu mánát. Eaba háhppehan bassat buot mánáideaskka go Ipmil lei boahtime guossái. Soai gohčuiga mánáid čiehkádit bávtti duohká. Diet lei ovdal suddojorralemi. Ipmil jearai, leat go dát mánát maid son dal oaidná buot sudno mánát? Go de vástideigga ahte leat buot, de celkkii Ipmil ahte nu fal ja dán rájes galget visot mat leat čihkkojuvvon su čalmmiid ovddas agibeivái leat oaidnemeahttumat. Ja nu šattai. (Geahča omd. Grundström 1960: 57; Sjöberg 2018: 198; Myrvoll 2011: 201–202; Læstadius 1997 [1839–1845]: 66.) Diet muitalusat ovdanbuktet ahte maiddá ulddat sáhttet leat oassin Ipmila sivdnádusas,

4 *Temporis et loci, hinc, ævum, tempestas, distantia, condito, vita etc.* – Dáid jorgaleapmi sámegillii lea sullii ná: áigi ja báiki, gullelašvuohra juogasadjá, ahki ja agálašvuohra, ilbmi ja dálki, gaskkat ja viidodagat, vásihus, leahkin, eallin ja eallinláhki.

iige leat vuostá, baicca sáhttá leat oassin risttalašvuodas. Muitalus Eva ja Adama mánáid birra lea dovddus maiddá eará sajiin davviriikkain.

Guorahallamii letne maiddá ožžon ávkki Læstadiusa (1997 [1839–1845]) girjii sámi mytologiija birra, mas lea čállán maid sáhttá dadjat earret eará gatnihiid dehe ulddaid birra. Læstadius doaimmai báhppan davvisámi guovllus ja lei ovdal rádjersttidangildosiid báhppan Gárasavvonis, Guovdageainnu ránnjásuohkanis ja lahka daid guovlluid gosa dán artihkkala mitalusat gullet. Læstadius lei gullan ja lohkan ollu mitalusaid, ja girjjistis lea dieid guorahallan. Son lei sámegeielat ja lei ollu gullan olbmuid muitaleame nuppi áimmu vásihusaideaset. Son árvvoštallá muitaleddjiid leame rehálaš olmmožin ja sin mitalusaid gatnihiid birra luohtehahttin, iige ane alddis leame makkárge ákkaid eahpidit sin mitalusaid. Son lea lohkan nai ollu, ja čujuha iešguđetge gálduide. Læstadiusa čállošiid bokte beassat oahpásmuvvat dasa movt ovdalaš áiggiid olbmot leat vásihan oaidnemeahttumiid. Sus leat ollu mitalusat gatnihiid ja alldeset elliid birra. Dasa lassin son čállá eará elliid birra nai, mat gullet nuppi ilbmái. Ovdamearkka dihte čállá lottiid birra mat daddjojit sáivoloddin. Læstadius čállošiid gatnihiid birra boahťá ovdan ahte olles dán áimmu ja das buot sivdnádusaid atne leat ovddastuvvon sáivvus dehe nuppi áimmus. (Læstadius 1997 [1839–1845]: 67.)

Sámis lea ulddaid ja áimmuid gávdnomis guhkes historjá, mii boahťá ovdan dáin dutkamiin. Olbmot leat njálmmálaččat ja praktihkalaš doaimmaid bokte fievrridan máhtuid ja dieđuid buolvvas bulvii. Mitalusaid bokte leat beassan sihke muitaleaddjin ja guldaleaddjin oazžut dieđuid, imaštallat, vávjevaččat guorahallat ja soaitit doarjaga oazžut iežamet ja máilmmi oaidnimii ja ipmárdusii. Juohke mitalussii juohke áiggi ja dilis lea juogalágán konteaksta dehe leat eavttut mat dagahit ahte olbmuin leat sullii seamma ipmárdusat das man birra lea sáhka. Sáhttá gohčodit dan dulkonrámmán. Sámi servodagas leat olbmot vásihan, mitalan ja guorahallan nuppi áimmu ja ulddaid áiggiid čađa, ja das lea gártan juogalágán oktasaš rámma man siskkobealde mii dulkot dieid maiddá min áiggi. Álggus lei dat sámi árbevirolaš osku, muhto dán áiggi sáhttá leat maiddá oassin risttalašvuodas dehe sekuleara lahknanvugiin eallimii, nugo mat oassin máilmmigovas dehe eará jurddavugiin (Sjöberg 2018; Vikström 2005). Dutkama bokte lea vejolaš sihke fuomášuhttit, guorahallat ja bidjat sániid dasa mii lea min oktasaš ipmárdus, vaikko dat lea sihke viiddis, rievddada veahážiid mielde áiggiis áigái ja mas dieđusge leat maiddá olu variašuvnnat.

Muđui letne maid geahčestan veahá viidábut eará davvi álgoálbmotguvlui. Dainna dáhtto čájejit ahte sámi mitalusvierut ja ipmárdusat eai leat nu

erenoamážat, ahte sáhttet baicca leat sullasašvuodát vieruiguin mat leat dobbelet álbmogiin. Dás letne atnán ovdamearkan Yup'ik doahpágiid *ella*, mii sulasta sámi áimmu, ja *ircenraat*, mii fas sulasta sámi ulddaid. Daid válde eanebuš ovdan analysaoasis buohtastahtidettiin sámi doaba- ja ipmárdusvugiiguin.

3. Váldoempiriija

Moai letne välljen guorahallat mitalusaid mitaluvvon moatti jagis 1970-jagiid loahpas, vásihusaid iešguđet sajiin Oarje-Finnmárkkus ja dan rádjeguovlluin. Mitalusat leat sámegillii ja materiála lea báddejuvvon jearahallan mii lea transkriberejuvvon teakstahápmái. Dát leat oassin mitalusčoakkáldagas maid Norgga Kulturráđi vuollásaš Sámi kulturlávdegoddi oáččui áigái ja mii lea vurkejuvvon RDM-museii Guovdageidnui. Mitalusčoaggimii ii lean biddjon makkárgearrefáddá. Leat eanas árgabeaivválaš ja áiggi dábálaš bargguid ja fearániid birra, muhto muhtun oassi vásihusaid birra mat čatnasit viidát máilmmi dramáhtalaš dáhpáhusaid áiggiide. Dás čujuhusat gáldolisttus čuvvot musea vuogádaga vai galgá leat álki gávdat guđe mitalussii lea čujuhuvvon. Mitalusat gullet áiggiide mat leat unnit dehe eanet áigáhaččat muitalettiin, dakkárat maid ieža leat vásihan dehe eallenagisteaset leat gullan earáin alldeset vásihusaid birra. Olles mitalusčoakkáldagas (sullii 800 siiddus) letne välljen guoktelogi mitalusa mat leat ulddaid dehe nuppi áimmu birra. Dain fas letne čieža mitalusa váldán atnui dán artihkkalis, mitalusaid main leat vihtta mitaluiddji. Válljiime daid mitalusaid geavahit dán artihkkalis go olbmot leat árgabeaivválaččat doaimmaheame bargguideaset, muhto de vásihit juoidá mii dahká viidásat jurdagiid. Leat muđui áiggit go olbmot leat leamaš jođus vácci, čuoigga, suga, borjjastemiin ja nugo mat heargevuoji, ja idjadaddan olgun ja lávuin.

Uldamitalusat leat aŋkke juo guovttelágánat. Nuppit dain leat dat maid letne dás välljen ovdanbuktit. Earálágánat leat dat nu gohčoduvvon ulddalonuhsmitalusat. Diet eai lean dan materiálas maid RDM-museas geahčaime. Eará sajiin gal leat diekkár lonuhsmitalusat gávdnamis, dakkárat main ulda lea lonuhan alcces olbmo máná. Dán sullasaš mitalusat gávdnorit olles Skandináviaš (geahča omd. Turi 2010 (1910): 159; Gaski ja earát 2004; Utsi 1998: 93). Lea oalle jáhkehahtti ahte diet mitalusat leat vuolgán áibbas eará mitalusvierus. Læstadius (1997 [1839–1845]: 74) čállá ahte leat eambo ulddalonuhsmitalusat ruottelaččain go sápmelaččain, ja orrot su mielas sápmelaččaide diet ođđa mitalusat, mat leat

gártan su eallinagis. Gálduin, mat leat sámi servodaga birra, eai gávdno diekkár mitalusat ovdal daid mañemus beannot čuođi jagi. Ovdalaš áiggi orru gal leamaš eambo dábálaš várjalit mánáid vai jápmánolbmot eai váldde sin, muhto dies ii lean lonuhusaid birra sáhka (Sjöberg 2018). Dán olis sáhtte namuhit ahte gávdnojit maiddá mitalusat movt nubbi áibmu dáhttu ja sáhtášii oažžut albmulačča bisánit dohko, ja mii maid sáhtášeimmet oažžut juoidá nuppi áimmus bisánit deike. Dás lea don áimmus borramuš gaskaoapmin, guossohit borramuša albmulažžii. Dán áimmus fas lea stáli dehe vardesteapmi gaskaoapmin, bálkestit stáli nugo uldda bohccuid badjel dehe čuggestit nu ahte vardesta ulda dehe nuppi áimmu ealli. (Geahča omd. Gaski ja earát 2004; Utsi 1998: 104.) Eará mii lea dávjá namuhuvvon go lea ulddaid birra sáhka, lea dat go sii váraštit olbmuid ovdamearka dihte dallego gumpevalvi lahkonišgohtá (geahča omd. Sara 2003; Sjöberg 2018: 198). Dán artihkkalis moai letne välljen mitalusaid main mitaluaddji ii leat vásihan, dehe goit čilgen, diekkáraš váikkuhusaid. Maid sáhtta boadusin ja váikkuhussan dain mitalusain ipmirdit lea iešalddis ahte olbmot leat vásihan nuppi áimmu.

Obalohkái lea uldda ja nuppi áimmu sáhkafáddá sakka viiddis fáddá das go geahččá man ollu materiála lea arkiivavuorkkain ja mii lea čállojuvvon dáid birra iešguđet fágasurggiin, ja erenoamážit sámi oskku dutkama suorggis. Ean leat dán artihkkalis buohtastahtán eará čoakkáldagaid dehe guovllu mitalusaiguin. Letne baicca välljen doalahit iežame guorahallama ja dutkančujuhusaid das mii lea lahka dasa mii dain mitalusain lea ovdanbuktojuvvon. Välljejuvvon mitalusain lea olbmuid ja báikkiid birra mitaluuvvon iežaset rievttas namaid mielde. Das letne šaddan spiehkastit ja bidjat mahkáš-namaid olbmuide geat leat oassin mitalusain, ja eret bidjat báikenamaid. Lea dan dihte go musea lea sihtan anonymiseret mitaluoddjiid.

4. Lahkoneapmi ja bargovuohki

Dán artihkkala dahket guokte sierralágán teavsttalaš vuogi ovdanbuktit min birrasa, njálmmálaš mitalusat čállojuvvon teakstan ja munno dutkanmálet čállin. Munno vuohki váldit mitalusaid atnui lea čállit daid ala, eambbogo daid birra. Vuodus ja fárus leat iešguđet olbmuid iešvásihan mitalusat ja daidda gullevaš eavttut. Dan ala čálle moai teakstaosiid ovdalaš árbevieru dutkama, iežame mitaluoddanvierrodovdama ja dálá diedavuđđosaš lahkonanvuogi vehkiin. Dáinna lágiin galggaše mitalusat, dehe rievttabut mitaluoddjiid fárrudeami vásihusat

ja vejolaš rávvogat, loktejuvvot otná ságastallamii, lehkoset dal lohkket geaidda ležžet mitalusmálet oahppásat dehe juo apmasat. Áigumuš lea ollit viidát beroštupmin vaikko vel mitalusain leatge iežaset sierralágán čujuhusat ja iežaset ovdalašvuohta (Izzo 2015).

Latour lea dieđadutki guhte lea ovddidan dutkandábiid dehe neavvuid movt buktit ovdan olbmuid ja earáid-go-iešalddis-olbmuid fárrola doaibmi fierpmá dahkan. Dás maid čájehuvvo movt olbmuid práksisat ožžot earáid-go-iešalddis-olbmuid leat ja doaibmagoahtit dán áimmus, ja nu leat fárus hábmeme dan. Munno sáhkafáttá olis namuhetne dás erenoamážit ahte Latour (2005 ja 2010) lea moaitán eará dutkiid das go leat huksen jáhkolaččaid⁵ dasa jus galget sáhttit dohkehit oaidnemeahtun fámuid nu movt ovdamearka dihte Ipmila. Son dáhttu baicca geahččat ovddemusat práksisa, go práksisa bokte lea vejolaš oaidnit geat ja mat leat aktevrrat, dehe leat doaibmevaččat, juste dien fierpmádagas, jáhkežat go mii ieža daidda vai eat. Nu dasto práksisiid bokte mii oaidnit movt nugo mat ulddat leat váikkuhan min daguide ja maiddá movt mitalusaid bokte leat leamašan fárus min árgabeivviid. Dasto leat oassin min fierpmádagas. Nie fierpmádagat gávdnojit golmma dásis. Lea vuos duohtadilli nu movt dat boahťa albmosii iešalddis mitalusain. Dasto de lea nubbi dássi ahte mii mitalit mitalusaid guhtet guoibmáseamet ja imaštallat fárrolagaid. De lea vel fierpmádat maid mii leat fárus hukseme go mii lohkat, viežžat, guorahallat ja almmuhit mitalusaid mat leat arkiivvain. Dás sihke mitalus, mitalusvuorká ja dutkit leat aktevrrat, ja dáinna lágiin fárus sihke hukseme, doalaheame ja nanneme dán fierpmádaga.

Mitalusaid geardduheami bokte mii doalahit ja nannet máilmmigovamet ja das soaitit vel beassat sihke imaštallat ja vávjevaččat guorahallat mitalusaid mat leat sámi árbevierus. Latour (2010: 99–104) lea maiddá čállán man dehálaš lea, barggadettiin dutkin ja guorahaladettiin oskkolaš dehe oaidnemeahtun áššiid, čállit dainna lágiin ahte dát eai gártta amasin olbmuide geaidda mitalusat gullet. Ovdamearkan son atná Jesusa sahkanahhtima mitalusa, mii lea biibbalis. Vaikko olbmot dovdet mitalusa bures, de ankke mitaluvvo girkus juohke jagi. Latour čilge ahte ii leat dan dihte ahte olbmot mat livčče vajálduhtán, muhto dan dihte go geardduheapmi lea dehálaš oassin das movt ipmirdit mitalusa. Nugo juo lea ovdal namuhuvvon, de leat uldamitalusat mitaluvvon ankke manjemus 500 jagi. Juohke háve go mii mitalit dáid birra, de das lea iešalddis geardduheapmi

---

5 Engelasgielat sátni *believer* lea dás jorgaluvvon sámegillii *jáhkolaš* sátnin.

guovddážiis. Dattege fertet gal dieđus muitit buohtastaladettiin ahte njálmmálaš muitalanvierru doaibmá veahá eará ládje go biibbalmuitalusaid dulkon. Njálmmálaš muitalusat leat dábálaččat dakkárat mat muhtun muddui leat iešguđetlágánat seammás go dain maiddái lea sullasaš, geardovaš sisdoallu. Latour (2010: 106–108) atná dehálažžan atnit dan jurdagis ahte muitalus sisttisdoallá eambbogo dieđuid, muitalusaid geardduhemiin ii leat ulbmil dušše fasttain buktit ja dáguhit dieđuid. Go mii geardduhit muitalusaid main lea oskkolaš sisdoallu, dat de hábmejit min dehe, jus čuovvut Latoura giela, transformerejit min.

Muitaladdanvieru dovdamis diehtit, moai nugo vissásit oassi lohkkiin nai, ahte dát dehe dánlágán muitalusat gullet vissis báikkálaš vieruide Sámis. Seammás dat leat maid dábálaččat dan dáfus ahte leat oallugiidda oahppásat, ja muitalussan leamaš eambbogiid vásihussan ovdaliigo ovttaskas olbmuid sierralágán vávvun. Nu dat maid dás gehččojuvvojit doaimma ja viiddiduvvon sisdoalu dáfus.

5. Uldamuitalusat

Arkiivamuitalusain bohtá ovdan ahte vaikko leatge iešguđetlágánat, de leat guovddáš sága dáfus geardduheamit. Vai ožžo dan ovdan, de letne välljen dás buktit mánggaid ovdamearkkaid ja nu diktit daid muitalusaid ieža dahkat oalle stuora oasi teavsttas. Muitalusat leat dás heivehuvvon njálmmálaš ovdanbuktinhámis čálalaš referáhtahápmái, muhto muitalusaid sátnegavaheapmi lea doalahuvvon. Čoakkáldagas dat leat seahkálagaid eará beaivválašvuoda fearániiguin. Dás letne sirren ja juohkán muitalusaid ovdamearkan main bohtet ovdan dat iešguđet oktilaš bealit muitalusain. Dát oktilaš dehe muitalusain geardduhuvvon bealit leat geažiduvvon bajilčállagiiguin.

5.1 Dego albmulaččat ja dattege eai

Ulddat dehe álddat leat dán áimmu lágánat mat eai gula dán áibmui, muhto liikká sáhttet vissis dilis oidnot ja gullot olbmuide ja eará albmulaččaide. Dábálaččat leat nu seammalágánat go albmulaččat hámi ja doaimma dáfus ahte olbmot navdet daid albmulažžan.

Oidnen nieidda go vázzá. Ledjen guodoheame, eallu nu manná, ruvgala. Leimme Ánná-muotáinan boazovázzin. Jurddahan ahte diet hal lea muottán.

Muhto de gulan ahte dat hal goit višaha doppe don ravddas, ja geahčestan dohko. Ja dan geahčestanbottas jávkka duot nieida, lei nu lahka ahte livččen joksas su. Na mun goit de časkkahallen, lei veahá muohta. Na ii das lean luodda. (APB/MPAB-7, RDM, 1977.)

Dás muitaleaddji nu čielgasit oaidná nieidda vázzime, muhto go luoitá čalmmis, de dat jávká. Imaštalai ahte eai báze luottat, mat dábálaš olbmos báhcet muohttagii.

Eará muitalusas bohtá olmmoš ságaide, dakkár guhte datte ii leat albmulaš.

Ledjen boahtime geasseorohagas ja mátkkis luksa. Čohkkedan geađgegurrii vuoinjastit, dakkár geađggi mas lea eana nuppi bealde ja rabas geađgi fas nuppi bealde. Geahčan davás čalmmiid, dan guvlui gos ieš lean bohtán. De oaidnigoađán olbmo boahtime seamma dan guovllus. Hirbmat johtilit dat vel bohtá. Bođii dan muddui ahte oainnán dat lea muottáhas nissonolmmoš. Bohtá jođánit, boares áhkku mas boares, guvges muoddá alde. Ja go bođii vel lagabui, de oainnán ahte das lea boagán birra ja niibi boahkána vuolde, nugo juo olbmui leage. Bođii gitta sallabeali duohká. Dajai ahte son áigu neavvut du. Ja dajai golbma sáni, ja go dan lei dadjan, de dat ii oidnon šat. Mun muiten dan golbma sáni dan čavčča, muhto de vajálduhtten. (MAAS/MPAB-2, RDM, 1977.)

Dás sáhtá diedusge smiehttat leago nu ahte sánit jávket muittus, seamma go hámit čalmmiid ovddas ja jienat beljiid ovddas. Lei muđui erenoamáš dás ahte son nu johtilit bođii lagabui, vaikko lei dábálaš hámi dáfus. Nuppi muitalusas gis lea ságaid guladettiin eará bárti. Muitaleaddji lei vázzime váris meahcebealde.

Lea hirbmat garra bieggas. Galggašin biippostallat, muhto lea dan meare bieggas ahte in oaččo biippu cahkkanit. Fuobmájin bávtti, dohko manan dan miedabeallái biippostallat. Čohkkedin dasa. Mieiggihin vel bávtti vuostá ja cahkkehišgohten biippu. De gulan doppe nu suomastit hirbmadit. Dal luiten oavvi, velledin gilgga nala, bávtti vuostá bidjen bealji. Veallán ja gulan go nu hupmet suomagiela. Na gal dat hupme guhká dan suomagiela, dassázii go gerge iige šat gullon mihkkege. De vulgen ja jurddahin, vuoi gáfat go mun in ipmir suomagiela, ledjen gullat dal olu muitalusaid dies gal. In mun ipmirdan

maid sii ležže hupman. Ja nu čáppa suomagiella. Dan mun gal juo dihten go heite hupmamis ahte dat ledje álddat diet gal. (MAAS/MPAB-6, RDM, 1977.)

Muitalusas boahdá ovdan ahte ulddain leat mánggat gielat, ja čábbát vel dat gielat nai. Dan háve ii lihkestuvvan ipmirdit man birra ságastalle vaikko jienat gulloje hui čielgasit. Boahdá maid ovdan muitalusas ahte ulddat sáhttet leat bávtti siste nai.

5.2 Ulldain nugo albmulaččain leat bohccot ja ealibat

Muitalusain leat fárus eallit mat leat unnit dehe eanet olbmuid hálddus. Dákkár eallit leat ovdamearkka dihte bohccot, beatnagat ja oamit. (Magga ja earát 2002.) Elliid muitalusain lea sáhka sihke albma dehe dán áimmu elliin ja nuppi áimmu elliin. Materiála vuodul lea bargu iešalddis ráddjehuvvon dainna lágiin ahte meahci- ja mearaeallit leat báhcán olggobeallái.

5.3 Ullda bohccot

Dás vuosttaš muitalus lea bivdomátkemuitalus. Muitaleaddji lea fárrolaga nuppiin olbmui bivdime rievssahiid, njálaid ja getkkiid.

De letne vuohon čuoigame meahci. Oainnán olmmoš čuoigá doppe buolžahárjji mielde. Logan olbmáinan: «Die goit čuoigá olmmoš, muhto ii hal dat gal sáhte leat albma olmmoš.» Son ii oainne. De geigejin bissu dan guvlui ja sihten geahčestit dan mielde. Juste go geahčestii, de dat olmmoš čierastii luohká bodnái. Son de logai: «Velába diet gal lea olmmoš. Mun dat gal vuolgán ságaide.» Mun lohken ahte ii dat endena olmmoš gal leat, muhto oaččut mannat, mun dat gal čuoigán lávu lusa. Go čuoigájin de oainnán moatti čuohtásaš boazočorrage njolggi manname dat nai lávu guvlui. Lohken akto alcesan ahte diet gal lea guovllu sápmelaš, lea čohkken čorrage, ja sihkkarit boahdá munno lávu lusa. Mun dopmen lávu lusa, in astan daid bohccuid geahččat dađi eambo. Na mun čuolastin muoraid, goistejin muohtaga vuollái riebana, njála ja rievssahiid maid leimme goddán, ja vuššen gáfe. De bođii mu olmmái. Jearan, gávdnet go dan olbmo. Vástida ahte ii gávdnon mihkkege olbmuid, iige vuhtton mihkkege. Logan ahte diet ii sáhte duohta, amma dat das lei vel boazočora, billoš vel gullui, mun ferten iddes ieš mannat časkilit. Mun de čuigen, ja roahkka dain báikkiin gos ledje oidnon, muhto

doppe ii lean mange lágán luodda. Dat ferte leamaš ulda, maid lávejit lohkat, johtime čorraġinnis. Ja čáppa bohccot fal ledje. Ja nu čoarvát ja suhkkesoavvit, eai nu guhkes čoarvvit, muhto suohkadat. (APT/MNS-XIV, RDM, 1977.)

Muitalus mángga dáfus geardduha erenoamášvuodaid mat leat dain muitalusain main ulda vásihuvvo olbmo hámis. Dasto dás boahtá ovdan vel uldda bohccuid čoarváivuohta ja erenoamáš čábbodat. Muhtun eará muitaleaddji ges lea orrun-sajis, goađis.

Leimme eadnerohkiin goađis. Ealoluh-lávvu ii leat das nu guhkin eret, nuppi bealde joga, ja doppe lea Máhtte-eanorohkki ealu luhtte. De eallu gullui go ruvgalii goađe lusa, livvasadjái. Na han de gal bohte, gullojit gazzume, ja biellut gullojit skállame. Ean moai vuolgán, letne gáfestallame. Dan áiggi lei bohccomiel-eappir, faskkode das bohccomielkki gáfii. Bohccot šluvggašit bielluid ja dorodit, nugo juo lávejit. Na de mun vuolggan olggos. Na vuoi gáfat, doppe ii leat mihkkege, eai luottatge. Dušše galbma luottat, ii varas luodda oktage. Gal dat lei ártet. Mat dat ledje bohccuid? Dat ferte goit leat juoga. Eadnán, guhte lei boares olmmoš, de logai ahte diet ferte leamaš ulddaid eallu. (APB/MPAB-7, RDM, 1977.)

Diein muitalusain oidnojit dehe gullojit eallobohccot, dat álot daddjojít leat boazun, eaiġe nugo mat goddin, vel dalle nai go olbmot eai leat fárus. Nu movt lei ovddit muitalusas ahte ulddain eai báze luottat, de eai alldeset bohccuinge báze luottat.

Viidáset de leat maid herggiid birra muitalusat, ja dieđus dan áiggi olbmot álkit dovde herggiin ja eará varrásiin erohusa, vel guhkit gaskkas nai.

Moai leimme Máhtiin vuolgán lávkaselggiid vázzit luksa čakčat, bievlan, ealu manjái. Oalle lossadat guoddit dat lávkkat. Galggaime dal gáfestallat ja de hupme, imaš go ii leat dan meare čora ahte hearggi oččoši noaddeguoddin. Dal gaikkuime muoraid ja dagaimme dola. De boahtá čora ja das oidnojit hearggiit nai mángga. De moai viehkaleimme, hearggi galge dies gal darvehit. Moai viegaimme das čoru ala. Na de ii oidno šat mihkkege gostege, vaikko jalgat, fiertu ja hui beaivvádat. Na de logaimme, diet eai lean albma bohccot, de diet leat dat álddes bohccot. (MOP/MPAB/MBN-5, RDM, 1977.)

Muitalusas boahtá ovdan ahte ulddain ledje maid hearggit. Eará fearán lea gis gidđajođidettiin. Boazovázzit viggaba láidestit ealu go vuolgá livain, muhto dat eai čuovo nugo dábálaččat, mannet baicca eará guvlui. Dát erenoamášvuohta gal gullá dán áimmu bohcco dovdamii. Čilgehus dasa lea namalassii ahte boazu lea mihá deaivileabbo go olmmoš, ii láhppo ii seahkkamierkáng. Go eallu ii čuovvol, muhto vuolgá eará guvlui, de šaddaba maŋabeallái ealu. Movt dal de leažža, de goit firte nuppi beaivái. Eallu lea doppe ovdalis. Eallogoahkat leigga čohkkedastán.

Mun de oainnán bohccuid oalle alla čohkas doppe davvelis. Logan olbmáinan: «Do dat goit leat bohccot don čohka nalde.» Olmmái ii loga oaidnit daid bohccuid. Logan: «Dat bohtet dal vulos die ealu guvlui. Lea jassa vuolábealde dan čohka, dearbmi mas lea jassa. Gal don oainnát go bohtet jasa nala, njuikot dasa.» Na dat njuiko dasa dat bohccot ja bisáne dasa jasa nala. Logan de suinna: «Die dat dál leat jasas. Leat juogo munnos sierranan vai ležžetgo dakkár bohccot mat gidđat juo leat mannan davás.» Go vulggiime logan olbmáinan ahte galgá goargnut dien čohkkii bajábeallái daid bohccuid ja baldit nu ahte bohtet ellui. Son dal goarkŋui. Ii leat gal ieš oaidnán daid bohccuid. Bođii fas doppe ja muitalii ahte doppe ii lean mihkkege, iige vuhtton bohcco luodda dan jasas. De mun lohken, na gal hal dat nai lea dieđus johtime davás, álda-áhku. (MAAS/MPAB-3, RDM, 1977.)

Muitalusas boahtá nu de ovdan ahte ulddain ledje seamma johtinvierut go albmulaččain.

5.4 Hállu uldda bohccuide

De lea olbmuin leamaš jurdagis man lihkku livččii oažžut alces uldda bohccuid. Nuppi áimmu lagas elliid muitalusaide gullá dat jurdda nai ahte daid sáhttit oažžut alccamet, iežamet áibmui, jus dádjadit stáli dehe vara bokte dan dahkat. Livččii neavvan bálkestít niibbi bohccuid badjel, de oččošii alces, muhto dat vissa gal ii leat nammasuvvan goassege, ii goit dáin muitalusain. Nu de fas lea nubbi jus beasašii čuggestit nu ahte varddesta, dat livččii maid vuohki oažžut alces nuppi áimmu árvvolaš elliid, nugo dás miesi, mii livččii šaddan árvvolaš boazun.

Leimme Máhtiin čakčageasi guodoheame, ja de livodii eallu ja moai gáfestalla-
gođiime. Ja beaivi hal dalle lei, geassebeaivi. De moai vulge geahčadit maŋnel

go letne gáfestallan. Vázze ealu siste, geahčadetne. De moai fuobmáje geažot-bealji, gálbbenjun-miesi. Ja dan moai maid oidne ahte das ii leat eadni. Mun logan Máhtiin: «Na gal don goit oaččut dien njoarostit ja merket.» Máhtte de njulgii suohpana, njoarostii ja darvehii miesi. Na muhto ii dat gal lean gusto geažotbeallji, dat han lea Máhte mearkkas. Ja Máhtte didii ahte ii sus galgga diekkár miessi oktage. Leimme dal fas luoitán miesi. Máhtte fas odđasit njoarostii miesi gitta. Njávkkaimme, ja gal dat lei sánis sátnái Máhte mearka. Máhtte lohká, ii dainna ábut, buorre dat lea go miessi lea, muhto ii son goit ieš leat merken dan. Mun logan ahte ii don veaje gal, inge munge leat merken dutnje dien. Eallu vulggii livas, ja miessi dieđusge ruohtastii ealu mielde. Guođoheimme nuppi livaide. De vuohon geahčadetne makkár dat dál lea dat miessi, muhto ii hal de leat šat ealus. Na de moai guorahallagođiime. Ii dat sáhte láhppon, go lea fiertobeavvi ja bohccot hui lojit. Ja dakko eai leat fasttes báikkkit, letne aivve jalgadasaid guođuhan. Juohke guvlui oainnášeimme, ii dat sáhte mannan guđege guvlui. Na moai guorahalaime guhká. Dál gávnnahaimme ahte ferte leat álddaid miessi leamaš. Gáhte go ean leat dádjadan čugget liigesáni juoppá bealljái vai varra golggiha, go de livččii Máhtte ožžon dan miesi. Muhto gii ba dan máhtta, iežas čielga mearkka divvut, dasa vel bidjat sáni. (MOP/MPAB/MBN-7, RDM, 1977.)

Mii dás bohtá ovdan lea ahte uldda boazu ii lean fáhtemis ii vel dallege go lei giedahallama lahka.

5.5 Uldda ealibat ja beatnagat

Soaitá leat nu ahte visot dakkáraš eallit mat leat min áimmus maiddái leat nuppi áimmus. Ankke lea nu ahte go eallit leat oassin dáin mitalusain nuppi áimmu eal-
lin, de leat dakkár eallit mat leat olbmuid geahčus ja main nu lea lagas oktavuoh-
ta olbmuiguin. Earret uldda bohccuid leat uldda beatnagat ja ealibat dehe oamit
dakkárat mat mitaluvvojit ihtit ja jávkat. Dá lea vuos mitalus gusaid birra.

Lea čakča. Gusat lávejit mannat meahccái ain, ja jávkat muhtomin ijaid. Ja nu ledje dál. Muottá gávnnai daid gusaid, muhto okta lei váile. Nuppi beav-
vi vulggiime guoktin ohcat dan gusa. Ja muottá lei hui jidnes áhkku, lávii
hirmadit čuorvut. Ja dat čuorvvui ja čuorvvui doppe dan gusa, muhto ii
dat gávdnon. Ii gullon dan beavvi mihkkege, eange moai gávdnan dan gusa.

Manaima ruoktot. De dan nuppi beaivvi fas vulggiime. Manaima dohko dan čuorvut ja muottá čuorvvui hirbmadit dan gusa. Dál vulggiime vázzit dobbelet jávrri guvlui. De oidne dan gusa vađas, jorrá doppe vađas. Moai manaima dohko lagabui, muhto de dat lea hui árgi, ii vuordde báljo ságaide olbmo. Lea dego dakkár mii ballá olbmui. De gal aŋkke válldiime gitta dan gusa. Ja de seammás eará gusat manne dakko meaddel. Muottá lohká ahte diet goit eai leat albma gusat, ean beroš dieid gusaid, go ean moai dal goit dieđe gean ležžet diet gusat. Moai láidiime iežame gusa ruoktot. Dat lei min gussa, muhto dat lei leamaš seahkánan ulddaid gusaide ja orron golbma jándora doppe. Muhto lávii maŋŋil gullot váiggas dakko, olbmo jietna čuorvume gusa. Moadde jagi maŋŋelii gulaima muotáinan olbmo čuorvume gusa, seamma dan báikkis. Ja danne muottá diđii nu sihkkarit ahte lei ulddaid gussaeallu masa min gussa lei šaddan. (MEP/MPAB-2, RDM, 1977.)

Muitalusas boahtá ovdan ahte váiggas lea maiddá adnon duodaštussan dasa ahte ledje nuppi áimmu sivdnádušat. Das lea albmulaččaid gussa mastan ulddaid gusaide. Nu maid sáhtá dáhpáhušvat, muhto lei vejolaš oažžut dan fas ruovtto-luotta. Boahtá maid ovdan ahte uldda gusat leat váikkuhan albma gusa šaddat árgin, muhto manin nu lea eat dieđe. Nubbi muitalus lea gis beatnaga birra.

Mun lean guodoheame, akto mun dal lean guodoheame. Lea čakča. Ii leat vuos jur áibbas seavdnjat. Lea aitto dan meare guovssu ahte oaidná julggiid vuollái. Vácčašan ealu maŋis. Mun ledjen Ovlá-ádjás reangan, ja lea alldeset beana mus beanan. Lean iežan beatnaga guođđán goađi lusa. Mun dal vácčašan ealu maŋis ja de bođii beana ja ruohtai doarrás mu ovddabeallái. Mun guovlalin dasa ja oidnen ahte mu beana dat diet gal lea. Mun dal lávkejin beatnaga badjel, ja vel ovttá lávkki ovdalii, ja de geahčestin maŋálas oaidnit dan beatnaga. Ii dat dal oidno dat beana. Čurvestallen, muhto beana ii oidnon šat. Mun guođohin ija. Árvidin dal bures ahte ii leat leamaš mu beana, muhto das lei gal seammalágán hápmi. Jus mun dalle livččen dádjadan luoitit stáli dan beatnaga badjel, de livččen ožžon dan. Lea nu ahte čájehit gal muhtomin, muhto nu čehpet ahte olmmoš ii galgga beassat dalle diehtit ahte ii leat albma. (MAAS/MPAB-4, RDM, 1977.)

Álddaid beana várra livččii erenoamáš buorre beana dan jurdaga mielde ahte uldii gullelaš eallit leat čábbábut ja buorebut go min. Dan háve lei nu ahte uldda

beana sulastahtii muitaleaddji iežas beatnaga. Uldda beana ii dušše oidno, muhto seammás hui čehpet dájuha olbmo.

6. Guorahallamušat

Válljejuvvon muitalusat ovddastit mánggaid olbmuid vásihusaid iežaset áiggis ja oahpes birrasis. Vásihusat leat hui sullasaččat mángga dáfus. Muitaleaddjit leat muitalan dieđikeahttá dan maid earát nai leat muitalan vásihusaideaset birra, muhto jáhkkinis dihtet ahte sin muitalusat eai leat erenoamážat dan dáfus ahte leat oktonasat. Sáhtta dasto lohkat ahte sis lea oktasaš vásihusvuodđu ja dulkonsearvevuolta das makkár lea min biras, ja man birra lea lunddolaš muitalit. Muitalusat leat erenoamážat, muhto dattege leat oassin olbmuid áiggiid čađa vásiheamis ja muitaleamis, ja viidát searvevuodas. Earamuđui leat muitalusat hui sullasaččat eará muitalusaiguin mat leat iešgudet guovlluin Sámis ja mat gávdnojit arkiivvain ja olbmuid muittus.

Vásihusain ja muitalanvierus lea nu ahte álddat leat dego albmulaččat dehe dán áimmu sivdnádušat, muhto leat maid dávjá čábbábut. Dat seamma lea maid čilgejuvvon dološ gálduin maid earret eará Bäckman (1975) lea dutkan. Dat ahte leat nu seammalágánat lea čilgehussan dasa manin mii dájuhuvvot doaivut dat leat albmulaččat. Buot dattege lea čábbát go mis, muhto diehtelasat ii nu ollu ahte dahká oaidnimiid earalágánin. Mii vásihuvvo ii leat amasvuolta dehe ballu. Lea juoga oahpis ja oadjebas, ja nu muhtunlágán searvevuolta, ja dasa lassin juoga maid čáppášit.

Vuodđosáhkafáddá muitalusain lea ahte muitaleaddjit vásihit dakkáriid mat eai gula dán áibmui, muhto ii leat olbmo dádjadeamis oažžut sealvvi dehe ávkki das. Sis leat maid eallit ja mis livččii veahá áigumuš oažžut dan mii sis lea min áibmui. Muitalettiin gaskanamet mii hukset min gaskka sullasaš ipmárdusa das mii nubbi áibmu lea ja maid sáhtta sisttisoallat. Das lea guovddážiis ahte dán áimmu dábálaš vugiiguin iská duodaštusaid, ja boahtá dasa ahte fertejit leat leamaš dat daddjon ulddat dehe álddat. Nubbi áibmu iige oro leame dušše dákkár mii ilbmá soaittáhagas duollet dalle. Das lea iežas áigumuš, dáhttu ja diehtu das ahte oidno dán áibmui ja sáhtta dahkat juogalágán oktavuodá minguin ja min elliiguin. Dáin muitalusain ii boađe ovdan lea go nu movt Læstadius (1997 [1839–1845]) čilgii, ahte buot eallit ja šattut mat gávdnojit min áimmus leat maid nuppi áimmus. Dattege lea nu dásge ahte nubbi áibmu gávdno ja doppe leat sihke eallit

ja ulddat mat sulastahttet albmulaččaid. Alddeset dovdomearkkat leat ahte ihtet ja fáhkka jávket, muhto eai vuhtto. Viidásat sáhttet gullot, ulddat hupmamiin ja eallit iežaset jienaiguin. Ulddat hupmet sámegeiela ja maiddá eará gielaid. Muhtomin leat sii bávtti siste, nu movt maid boahdá ovdan muhtun veršuvnnain dan sivdnádusmuitalusas mas Eva ja Adam čiegaiga mánáideaskka geađggi duohká. Oktiibuot mitalusaid vásihusat dás leat dainna lágiin ahte visot besset eret dán áimmu sáhkkiivuodas, jávket go lea čalbmeliiba dasa, sánit jávket dehe dain ii oaččo sealvvi. Ankke báhcá imaš, oidnon ja gullon lea juoga mii ii leat dán áimmu, muhto lea ankke mitalan veara. Dáid mitalusaid olbmuid vuohki meannudit ja jurddahit lea ahte álggos vásihit dábálašvuoda, dasto geahččalit oažžut čielgasa vásihusas vugiiguin maiguin iskat dán áimmu dáhpáhusaid, ja de loahpas bohtet dasa ja duhtet dainna ahte diet eai gullan dán áibmui. Dáid mitalusaid čilgehus dehe oahppamuš lea iešalddis ahte mii eallit ja fáhtet nugo galgat dán áimmus, muhto sáhttit maid vásihit ahte olles sivdnádus lea stuorit ja eambbogo mii lea min fáhtemis.

Iešalddiset dát mitalusat leat ja doibmet dán áimmus, váikkuhit min albmulaččaid, ja dakko bokte dán áimmu. Dán áiggi ságain dáidá áibmu leat eanas dat maid mii vuoignat ja ilbmi dat mii lea iešguđet dálkki hámis. Rievtti mielde lea dat leamaš ja galggašii ain leat sakka eanet, dat masa gullá visot min biras, nugo maid boahdá ovdan boarráset sátnegirjjiin. Diekkár ipmárdus ii iešalddis leat nu erenoamáš sámeielagiidda. Yup'ik gielas lea áibmui sullasaš doaba *ella* mii fátmasta visot dan mii sáhtta jorgaluvvot sihke sániiguin *dálki*, *máilbmi*, *univearsa* ja *gohcevašvuoha*, ja dán áiggi maid adno mearkkašit *atmosfeara*, *biras* ja *dálkkádat* (Fienup-Riordan ja earát 2020: xxvi, 389.) Dán olis heive namuhit ovttá Leem (1768) ovdamearkkain das movt sátni áibmu adno dadjanvugiin: *de áibmu moivviidii*. Diet namalassii čujuha dakkár stuora rievdamii mii dán áiggi sáhtášii adnot čujuhit sihke dálkkádatrievdamii, birasbillašuvvamii ja oba dán áimmu gohcevašvuhtii. Sámi vierus leat muđui eará práksisat mat dáhkot dan ahte mii leat ja eallit olmmožin áimmus ja muhtin ládje maiddá áimmuin, nugo boahdá ovdan neavvagiin atnit jurdda- ja dahkuvárrogasvuoha bivddu ja eará bargguid olis (Turi 2010 (1910)), ja lobi jearrat ja sivdnidit (Sjöberg 2018). Dás dan ovddit neavvagiis lea eaktu ahte mii eallit rahpasit áimmus, ja min jurdagat ja dagut leat albmosis elliide ja muđui earái birrasis, sakka eambo go soaitit doaivut. Dan manjit neavvaga dáfus sáhtta leat vuordámuš ahte oaidnemeahttun juoga ládje vástidivččii dohkkehago vai ii min áigumuša. Sáhtta maid ipmirduvvot

muittuhussan jurdagis atnit ja mihttet eambo ja eanebuid go dušše áigumušaideamet ja iežamet.

Uldamuitalusat leat deaivvadeamet dakkáriiguin mat eai gula min áibmui. Dan dieđus eat dieđe movt obalohkái leažžá nuppi áimmus dehe eará áimmuin, muhto min mitalusat duođaštit ahte mii sáhttit deaivvadit nuppiin áimmuin vassis dilis ja báikkis. Dás de nubbi lea maid mii jurddahit dán áimmusteamet áibmomet birra, ja nubbi fas maid mii jurddahit nuppi áimmu ja dan sivdnádusaid birra min vuhtiiváldámuššan. Dán maŋit gažaldaga guorahallamii sáhttit fas atnit veahki Yup'ik álbmoga ovdamearkkas. Yup'ik vierus leat maid gohčodit *ircenraat*, mat daddjojit leat eananvuolážat maiguin sáhtta muhtomin deaivvadit ja dávjá olbmot álggos dájuhuvvet doavut dat leat albmulaččat. Sáhttet leat olbmo hámis ja maiddái elliid hámis, nugo gumppe, riebana ja mearaelliid. Sis alddiineaset sáhttet leat erohusat movt dáid leat válddahallan ja čilgen, ja sin ektui leat maid moanat erohusat das movt mii dáppe čilget ulddaid. Dán áimmu doaimma dáfus lea vuos nu ahte dieid ilbmudusaid leat doppe vuorraset olbmot váldán fárrui nevvodemiide mat gullet olbmuid beaivválaš meannudusaide. Dasto maiddái leat dáid *ircenraat*-vásihusaid váldán fárrui árvvoštallamiidda mat gullet dakka dasa ahte vuhtiiváldit daid *ircenraat*, ahte eai galggaše vuorjahuvvat. Lea ovdamearka das go sii váldet *ircenraat* vuhtiiváldámuša áššin biilamáđija plánaid árvvoštallamii, namalassii movt plánat váikkuhivčče daidda. (Fienup-Riordan ja earát 2020.)

Uldamuitalusat leat jurdagiid ja daguid vuolggaheddjin, nuppe ládje daddjon aktevrrat, dán áimmus. Nubbi fas lea ahte iešalddis ulddat maid sáhttet leat aktevran. Latour (2005) čilgehusa mielde leat aktevrrat oidnosis práksisiid bokte. Aktevrá lea dat mii lea oassin ja váikkuheaddjin práksisis, nugo mat dan mitalusas mas gullo eallu goađi birra ja dagaha olbmo lávket olggobeallái goađi. Mitalusain boahtá ovdan ahte min sosiála fierpmádat ollá hui viidát ja sisttidoallá maiddái nuppi áimmu. Mii eat gal sáhte ieža mearridit goas ja movt lea nubbi áibmu oidnosis dehe gulámuttos midjiide, muhto vásihusaideamet bokte diehtit ahte gávdnojit. Earát go olbmot leat aktevrrat dainna lágiin ahte váikkuhit albmulaččaid mannolagaid ja daguid. Mii diehtit ahte diekkárlágán mitalusat leat leamaš guhkes áiggi Sámis. Jus mitalusat, main oskkolaš sisdoallu lea mielde, hábmejit min olmmožin, de orru leame dehálaš árvu leat várrogas, go don it leat goassege akto. Gávdno sivdnádusas ideála áibmu ja dat mat doppe leat muittuhit min álo ahte ii leat buot maid mii oaidnit dehe ipmirdit. Orro maiddái válđoášši mitaluami bokte beassat imaštallat mitalusaid bokte ja dien bokte hukset juogalágán oktasaš gova das geat mii leat ja masa mii oskut.

Visot dáin uldamuitalusain maid letne dás váldán ovdan lea nu ahte nuppi áimmu oaidnimat, gullamat dehe eará vásihuslágít ilbmet roahotá dehe čájetkeahtá ahte dat livččii mihkkege erenoamážiid. Dat ilbmet go ilbmet, iige leat olbmuid fámus daid stivret, gohččut, mánidit ja hástalit. Vásihusat leat dakkárat ahte mat dal de ilmmažit, de eai atte iežaset leat gaskaoapmin dán áimmu valljodatváriide ja huovádusaide. Diekko olbmot sáhttet leat viibmásat ja vaikko vel viivvurheamit, nugo stáli ja vara neavvagat geažidit. Ii leat nu álki diehtit manin sii bohtet oidnosii, ii ankke daid muitalusaid mielde maid moai letne dan háve välljen. Muhto jus eai livčče muitalusat sin birra, de soaitá ahte eambbogo ieš dat ulda livččii láhpon eret min muittus ja jurdagis. Juohke háve go mii dehe earát muitalit ulddaid birra, de mii duodaštit maiddái juogalágán gávdnoma dehe ipmárdusa, dehe oskku, ja oskkáldasvuoda sivdnádussii. Mii leat gerdon min muitaleami, muhto vásihan nai ulddaid geardovaččat. Sáhtá leat nu nai ahte mii eat šat áicca ja mearkkaš uldda jur danne go eat leat gullan daid birra, dehe soaitit dulkogoahhtit dieid eará ládje go dál dahkat. Ulda lea leamaš ideála midjiide, ja jus ulddat govvidit juogalágán ideála, massit go de min ideálaid nai jus mii manahit ulddaid? Čilgehusmuitalusain ulddaid birra boahotá ovdan ahte ulddat bohte máilbmái go Ipmil sivdnidii máilmmi, sii leat oassin Ipmila sivdnádusas, ja sáhttet muitalusaid bokte dehe muitaleami mielde leat oassin risttalašvuodas nai. Iešalddis muitalusain gis boahotá ovdan ahte nubbi áibmu ii goassege ilmma bártilogaiguin iige heajut beliiguin goappáge dáfus. Bohccot leat čábbát ja bures eallime. Ulda ii dáin muitalusain iige eará gálduin maid moai dihte, boađe oidnosii ovdamearkka dihte dainna hámiin ja áigumušain ahte lea goddime ealli dehe leame veahkaválddálaš. Viidáset, ulda dáin muitalusain ii daga maidege bahá olbmuide. Áimmusteaset leat sii min ideálat.

7. Loahpahus

Dán artihkkalii välljejuvvon muitalusaid vierus lea nu ahte ii leat iešalddiset muitaleamis dehe lasáhusa bokte mihkkege mearrádusaid min smiehtamušaide movt daid dulkot. Vuhtiiváldit dán vieru, de ean leat moaige bidjan makkárga čavga mearrádusaid dehe neavvagiid dasa movt lohkki galgá daid dulkot mearkkašit alcces. Baicca letne čállán daid ala eará muitalusa das maid moai dihte stuorit konteavstta birra, mas sáhttet leat geažideamit das makkár dilis sáhttit dulkot. Sávvamis letne dainna lágiin leamaš oskkáldasat muitalusaide ja daid

virrui, mas guovddážis lea geardduheapmi. Artihkkalis letne gerdon muitalusaid, ja dás dainna lágiin ahte daid ovdamearkka bokte boahotá ovdan mat mitalusaid sisdoaluin leat geardduhusat. Dien bokte leat muitaleaddjit ja dutkit nai, nugo moai dás, fárus hukseme fierpmádagaid. Go välljet nugo moai dás makkár mitalusaid loktet dutkanmáilbmái, ja dan háve ovddemusat Sámi dutkanmáilbmái, de nannet dan vassis máilmmigova, dás dan maid uldamuitalusat ovddastit. Guovddážis dás lea ahte leat unnimusat guokte áimmu. Mitalusaid doaibma lea, earret dan go mii iešalddis mitaladdat mitalusaid ja juogadit vásihusaideamet, ahte geardduhemiin mii nannet ipmárdusaideamet das movt lea ja doaibmá dán máilmmis, ja muittuhit alcceseamet maid mii oskut. Osku dán oktavuodas lea luohttamuš dasa movt lea ja doaibmá dat mii min birra lea. Mitalusaiguin mii maiddái čalmmustahttit ahte eat ipmir buot. Mii sáhttit dáid imaštallat, muhto ii leat vejolaš gávdnat makkárga addon vástádusaid. Mitalusaid bokte mii maid mieđihit min ipmirdeami rájiid.

Gáldut

Arkiivamateriála

RiddoDuottarMuseat (RDM) – Guovdageaidnu. Mitalusčoaggin man lea bargan Mikkel P.A. Bongo (1977), transkriberen lea Mikkel Nils Sara (1984). Musea gáibádusa mielde eai leat muitaleddjiid namat almmuhuvvon. (Materiálačoakkáldat ii leat almmuhuvvon.)

- APB/MPAB-7
- APT/MNS-XIV
- MAAS/MPAB-2
- MAAS/MPAB-3
- MAAS/MPAB-4
- MAAS/MPAB-6
- MEP/MPAB-2
- MOP/MPAB/MBN-5
- MOP/MPAB/MBN-7

Girjjálašvuhta

- Bäckman, Louise 1975: *Sájva. Föreställningar om hjälp- och skyddsväsen i heliga fjäll bland samerna*. Stockholm studies in comparative religion 13. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Fienup-Riordan, Ann & Rearden, Alice & Meade, Marie & Chanar, David & Nayamin, Rebecca & Joseph, Corey 2020: *Nunakun-gguq Ciutengqertut. They say they have ears through the ground: Animals essays from Southwest Alaska*. Fairbanks: University of Alaska Press.
- Gaski, Harald & Solbakk, John T. & Solbakk, Aage (doaimm.) 2004: *Min njálm-málaš árbevierru. Máidnasat, myhtat ja muitalusat*. [Kárášjohka]: Davvi girji.
- Grundström, Harald 1946: *Lulelappsk ordbok. Fasc. 1. abbis-kál'pak*. Uppsala: Lundequistska bokhandeln.
- Grundström, Harald 1960: Vitermotivet i lappska jojkningsslåtar. – *Saga och sed, Kungliga Gustav Adolfs Akademiens årsbok 1959*. Uppsala: Almqvist & Wiksell. 52–57.
- Izzo, Justin 2015: The Anthropology of Transcultural Storytelling: Oui mon commandant and Amadou Hampâté Bâ's Ethnographic Didacticism. – *Research in African Literatures* 46 (1): 1–18. <<https://doi.org/10.2979/reseafritelite.46.1.1>>.
- Korhonen, Olavi 1987: Einige Termini der lappischen Mythologie im sprachgeographischen Licht. – *Scripta Instituti Donneriani Aboensis* 12: 46–60.
- Læstadius, Lars Levi 1997 [1839–1845]: *Fragmenter i Lappska Mythologien*. Åbo: NIF.
- Latour, Bruno 2005: *Reassembling the social. An introduction to actor-network-theory*. Oxford New York: Oxford University Press.
- Latour, Bruno 2010. *On the modern cult of the factish Gods*. Durham, N.C.: Duke University Press.
- Leem, Knud 1768: *Lexicon Lapponicum Bipartitum. Lapponico-Danico-Latinum & Danico-Latino-Lapponicum. Pars Prima Lapponico-Danico-Latinum. Nidrosiae: Impensis Seminarii Lapponici Friedericiani*.
- Magga, Ole Henrik & Oskal, Nils & Sara, Mikkel Nils 2002: *Dyrevelferd i samisk kultur*. [Guovdageaidnu]: Sámi allaskuvla. <https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/kilde/ld/rap/2001/0017/ddd/pdfv/151133-utredning_dyrevelferd_samisk.pdf> (18.11.2022).
- Mebius, Hans 2003: *Bissie. Studier i samisk religionshistoria*. Östersund: Jengel.

- Myrvoll, Marit 2011: «Bare gudsordet duger». *Om kontinuitet og brudd i samisk virkelighetsforståelse*. Avhandling levert for graden Philosophiae Doctor, Universitetet i Tromsø.
- Qvigstad, J. 1944: *De lappiske appellative stedsnavn*. Oslo: Aschehoug.
- Rydving, Håkan 2010: *Tracing Sami traditions. In search of the indigenous religion among the Western Sami during the 17th and 18th centuries*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning 135. Oslo: The Institute for Comparative Research in Human Culture Novus forlag.
- Sara, Mikkel Nils 2003: *Gumpe, sápmelaš ja boazu. Boazosámi čilgehusat ja muitalusat gumppe ja guođoheami birra*. SA-raporta nr. 3. Guovdageaidnu: Sámi allaskuvla.
- Sjöberg, Lovisa Mienna 2018: *Att leva i ständig välsignelse. En studie av sivdnidit som religiös praxis*. Acta theologica 67. Doktoravhandling, Det teologiske fakultet, Universitetet i Oslo.
- Turi, Johan 2010 (1910): *Muitalus sámiid birra*. SÁMIacademica 3. Karasjok: ČálliidLágádus.
- Utsi, Mai Britt 1998: Njálmmaláš árbevierut álbmoga vuoinjalašeallima govvi-jeaddjin -erenamážit gufhtarárbevierru. – Harald Gaski & John Trygve Solbakk (doaimm.), *Cafe Boddu. Essayčoakkáldat 3*. Kárášjohka: Davvi girji.
- Vikström, Björn 2005: *Den skapande läsaren. Hermeneutik och tolkningskompetens*. Lund: Studentlitteratur.

Albmulaččat, ulddat and nubbi áibmu

Stories about *ulddat*, i.e. about inhabitants of another sphere/universe, are well known all over Sápmi. These stories represent a worldview that is mentioned already in the earliest, comprehensive written sources about the Sámis, i.e. from the 17th century. In this article we take a closer look at stories from RidduDuottarMuseat in Guovdageaidnu. The stories about *ulddat* presume a context that implies among other things the existence of another *áibmu*, i.e. another sphere or universe not usually seen or heard by us. The second *áibmu* and the various themes connected to it constitute parts of what people everywhere in Sápmi have explained to be their worldview, belief system, and theoretical starting point. The stories presented in this article give us examples of how *albmulaččat*, people of our sphere, have experienced *ulddat*, examples of how these beings appear to us looking like the humans and like the animals in our *áibmu*. The article discusses how these stories influence our actions and ways of thinking.

Keywords: Sámi storytelling, Sámi history, Sámi religion, worldview, the other sphere, inhabitants of the other sphere

MIKKEL NILS SARA – LOVISA MIENNA SJÖBERG

Sámi university of Applied Sciences

mikkelnms@samas.no – lovisas@samas.no

